

ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: МЕТА СТВОРЕННЯ ТА ПРЕДМЕТ

ОРЛОВ Юрій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.23

Исследованы цели и основания формирования политико-криминологической теории противодействия преступности. Обосновывается фрагментарность современной криминологической теории и практики, а также наличие потребности в выработке интегративной междисциплинарной системы знаний. Определены основные гносеологические и праксеологические основания такой интеграции. Аргументирована целесообразность трехчленной структуры теории политико-криминологической противодействия преступности и представлена характеристика отдельных ее составляющих.

Ключові слова: *злочинність, протидія, політико-кримінологічна теорія, цілі, підстави, предмет.*

Новітні форми та сфери відтворення злочинності в Україні й світі дають достатньо підстав стверджувати, що одним з основних факторів її детермінації виступає системна криза соціального управління. Її найбільш вагомими елементами та дієвими інструментами концентруються в системі політики. Остання, відтак, виступає з одного боку генератором криміногенних чинників, а з іншого – джерелом потенційно найефективніших кримінально-превентивних ініціатив. У зв'язку з цим виникає потреба у належному науковому забезпеченні аналізу кримінологічно значущих властивостей сфери політичного управління, що видається за доцільне інтегрувати в цілісній політико-кримінологічній теорії протидії злочинності.

Проблеми політико-кримінологічного характеру неодноразово ставали предметом досліджень О. М. Бандурки, В. М. Буракова, Я. І. Гілінського, В. О. Глушкова, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, П. А. Кабанова, В. В. Лунєєва, О. С. Овчинського, А. Л. Сморгунової, А. М. Черниш, В. О. Шабаліна, В. І. Шакуна, Д. А. Шестакова та інших вчених. Втім, попри сформованість значного наукового доробку в площині порушеної проблематики, все ж доводиться констатувати фрагментарність наукового знання, його незавершеність та неповноту, чим і обґрунтовується актуальність теми статті.

Мета статті полягає у визначенні телеологічних підстав формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, а також надання стислої характеристики її предмету.

Ведучи мову про підстави створення та розвитку політико-кримінологічної теорії, слід з'ясувати дві базові позиції: по-перше, – вихідні гносеологічні, праксеологічні запити її формування та, по-друге, – загальнонаукові телеологічні засади теоретизування. При цьому відомо, що будь-який процес наукового перетворення дійсності має цілеспрямований характер. Саме в цілях виражені основоположні критерії затребуваності, необхідності, доцільності того чи іншого знання. Тож мета є найпершим виразником підстав пізнавального руху. У проекції на предмет цього дослідження цільова настанова, як предикат описання підстави фор-

мування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, може бути виражена наступними положеннями.

1. Інтеграція й структуризація наукового знання, адаптація його до потреб протидії злочинності. Вказана мета, що ставиться перед аналізованою теорією, з одного боку, виражається в необхідності усунення фрагментарності знання саме у політико-кримінологічному сегменті проблем протидії злочинності. З іншого – у науковому пересомисленні концептуальних основ трансформації вітчизняної кримінально-превентивної доктрини й практики, що передбачає свідомий відхід від постколоніальних студій на користь об'єктивного кримінологічного аналізу геополітичної панорами, внутрішньополітичної кон'юнктури з їх криміногенними загрозами та можливостями у сфері протидії злочинності.

Нестабільність соціальних систем дає потужні стимули до активізації суспільної саморефлексії, розширюючи горизонт потенційно можливого й допустимого шляхом дерутинізації конвенційних і стереотипізованих понять і уявлень, усталеність і незаперечність яких уже сама собою слугувала вагомою основою відтворення статус-кво і легітимізаційним джерелом чинності його авторитетів. У сучасних суспільствах соціальна рефлексія уречевлюється в суспільно-організовані форми інституціоналізованих наук, а отже, системні поштовхи до реструктуризації соціального порядку передбачають разом із тим реструктуризацію інституціоналізованих систем соціальної саморефлексії [1, с. 9]. У цьому аспекті синтез політологічних та кримінологічних знань спрямований на реалізацію реструктуризації наукової картини детермінації злочинності у сучасному світі, в якому держава, сфера боротьби за владу виступає безпрецедентним середовищем формування як криміногенних факторів, так і найбільш потужних кримінально-деструктивних імпульсів.

Таким чином, гносеологічна підстава формування політико-кримінологічної теорії полягає в необхідності усунення фрагментарності наукового знання, його реструктуризації на системній, інтегративній та компліментарній основі.

2. Забезпечення всебічності та повноти інтегрованого знання нової якості. Виділення цієї мети обумовлено тим, що, окрім гносеологічних підстав формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, слід також зважати й на іманентні її основи, що спонукають до життя саме теоретичну форму організації наукового знання. Остання змушує формувати логічно завершені предметні блоки, системи взаємопов'язаних категорій та понять.

3. Удосконалення кримінологічної практики, зниження рівня криміногенних загроз суспільству. Це є суто праксеологічний аспект затребуваності політико-кримінологічної теорії, який, втім, щільно межує й з етичним. Наука зобов'язана служити суспільству, вчасно реагувати на посталі виклики, забезпечувати суб'єктів кримінально-превентивної практики своєрідним інформаційним та ідеологічним маршрутизатором, дороговказом у вирі суспільних протиріч, тенденцій, запитів і можливостей.

Викладені телеологічні підстави політико-кримінологічної теорії протидії злочинності відповідають загальному розумінню закономірностей пізнавальної діяльності. «Дух – логічна ідея – Природа» або «інформація – міра – матерія» – ось та класична зв'язка гегелівської діалектики, що дозволила метру філософської думки виробити універсальний механізм світосприйняття та його цілеспрямованого перетворення. «Лише цілісність науки є відображення ідеї... Поділ науки на окремі частини може бути досягнутий лише з цього відображення ідеї...» – зазначає Г. В. Ф. Гегель [2, с. 103]. Тож генеральною метою політико-кримінологічної теорії постає формування концептуально завершеної цілісності наукового знання, що відображає, з одного боку, феноменологічне порубіжжя інституціональних взаємодій політики та злочинності, а з іншого – гносеологічний синтез політології та кримінології з його належною логічною структуризацією та практичною спрямованістю. При цьому можливо запропонувати наступне визначення політико-кримінологічної теорії протидії злочинності: це система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними, що описують, пояснюють сутність

та закономірності детермінації політичної злочинності, особливості політичного злочинця та політичних факторів злочинності, визначають практичні рекомендації щодо їх нейтралізації, а також формують науково-прикладні засади протидії злочинності засобами політичного управління

Наведене бачення вихідних засад створення й розвитку політико-кримінологічної теорії дозволяє виділити наступні три основні предметні блоки (розділи), що складають її структуру.

I. Методологія політико-кримінологічної теорії. Як і будь-яка система наукового знання, вказана теорія потребує належних орієнтирів, своєрідних дороговказів як на евристичному шляху, так і щодо інтерпретації, застосування її положень. Виходячи з цього, невід'ємним елементом структури вказаної теорії має бути методологія, яка б забезпечувала формування достатньо чіткої системи гносеологічних засад дослідження політико-кримінологічних проблем. Вони (засади) мають бути адаптивними щодо кожної зі складових теорії, забезпечуючи їх цілісність та несуперечливість. При цьому, враховуючи інтегративний характер запропонованої теорії, виняткової важливості набуває задача забезпечення належної компліментарності вчень, концепцій як філософського, так і спеціально-наукового рівня, притаманних політології, кримінології та державному управлінню та запобігання, таким чином, можливої еклектиці та фальсифікації науковості отриманого в подальшому знання.

II. Категорії, зв'язки та закономірності інституціональної взаємодії політики і злочинності. Ця складова політико-кримінологічної теорії протидії злочинності логічно впливає з системи гносеологічних пріоритетів науки кримінології, серед яких питанням сутності злочинності та її детермінації приділяється першочергове значення. Відтак, цілком виправданим видається дотримання усталеної пізнавальної практики та визнання наступних складових предметом досліджуваної теорії в межах зазначеного її розділу.

1. Поняття та природа політичної злочинності. Будучи суто соціальним констук-

том, політична злочинність, тим не менше, засвідчує свій іманентний щодо політичної влади характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії політичних й суто кримінальних практик. Осягнення її суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, правової оцінки – одне з базових завдань політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.

Крім того, враховуючи важливу роль історичного досвіду як в організації кримінально-превентивної діяльності, так і в державному управлінні в цілому, варто наголосити на необхідності вчасного надання офіційних наукових та правових оцінок як ретроспективно віддаленим, так і більш наближеним політичним режимам минулого, оцінок діяльності окремих політичних акторів, їх «команд».

Досі не набули своєї належної наукової та соціально-правової оцінки діяння політичних еліт радянської доби та періоду незалежності України. Однак, у тому і полягає феномен політичної злочинності у її системному зрізі, що її дослідження можливе лише у ретроспективні або у прогнозованій перспективі, але ніяк не у її актуальному стані. Звісно, можна вести мову про кримінологічний аналіз окремих випадків злочинної діяльності представників вищих, центральних чи місцевих органів державної влади. Проте, він буде нерепрезентативним з огляду на властивості самозбереження будь-якої системи, в тому числі й відповідних конфігурацій політичної системи, які виявляють інтегративні зі злочинністю значення.

Таким чином, кримінологічна наука перебуває лише на початку довгого шляху феноменологізації, типологізації, класифікації політичної злочинності. Тому розвиток політико-кримінологічної теорії має забезпечити належні системно-наукові, методологічні засади для вирішення цих завдань.

2. Детермінація політичної злочинності постає наступним предметним блоком політико-кримінологічної теорії, що в цілому відповідає логіці структури кримінологічної науки. Традиційно проблеми детермінації злочинності відносяться до числа одних з найбільш дискусійних, що зумовлено прямою залежністю шляхів їх вирішення

від вихідних методологічних настанов. Відмінності в останніх породжують різноманітні метаморфози у підходах, концепціях, парадигмах, з огляду на які вибудовується чи то факторні конгломерати, чи то системно-упорядковані детермінаційні структури. Однак, незважаючи на широкий масив напрацювань у цьому напрямі, детермінація політичної злочинності, вочевидь, характеризується специфічними рисами, обумовленими своєрідним соціальним середовищем їх відтворення – політичної системи з притаманними їй внутрішніми закономірностями розвитку, механізмами самозбереження, боротьбою та компромісами.

3. Особистість політичного злочинця. Безумовно, категорія «особистість злочинця» є центральною, коли йдеться про дослідження особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки, заходів профілактики й запобігання окремим політичним злочинам. Натомість, виняткового значення ця категорія набуває саме у політико-кримінологічному контексті. На відміну від злочинців неполітичного формату, політичним властиві щонайменше дві суттєві ознаки: а) наявність офіційних державно-владних повноважень; б) наявність неофіційного суспільної впливовості, обумовленої владними повноваженнями. Зазначені найбільш узагальнена риси в значній мірі підвищують суспільну небезпечність особистості, антисуспільні характеристики якої органічно поєднують у підструктурі диспозицій, установок нігілістичні, егоцентричні екзистенціальні утворення, що продукують кримінальну активність із застосуванням інструментів політичного впливу. Більше того, як засвідчує історія, діяльність осіб з подібними характеристиками у вищих органах державної влади досить часто формує своєрідний політико-кримінальний шлейф. Він має складну організацію та поширюється як на ідеологічні складові функціонування державного апарату від центру й до периферії, так і на інституційні аспекти реалізації публічних функцій. Вони змінюють свою спрямованість із сервісного обслуговування на соціальний паразитизм, а в окремих випадках – і на тоталітарно-пригнічуючий експансіонізм. В останньому варіанті

форма й зміст держави набувають антагоністичного характеру діалектичної взаємодії, що неодмінно призводить до масових жертв та, як наслідок, до соціального вибуху.

Відтак, роль особистості політичного злочинця у структурі політико-кримінологічної теорії не може бути недооцінена.

4. Механізм окремого політичного злочину. Необхідність виокремлення цієї структурної одиниці політико-кримінологічної теорії окрім вимог категоріальної повноти й послідовності диктується також низкою малодосліджених аспектів одиничного акту кримінальної активності у сфері політики. Останні, перш за все, попередньо візуалізуються у площині характеристики: а) політичного мотиву злочину, який згадується у численних наукових й публіцистичних роботах, однак і досі викликає чимало питань стосовно його змісту; б) криміногенної ситуації, ускладненої особливими владними повноваженнями суб'єктів політичної системи, втручанням до виконання їх службових обов'язків умовно третіх осіб – представників великого капіталу, іноземних, міжнародних політичних гравців, працівників служб іноземної розвідки тощо; в) механізму окремого політичного злочину та посткримінальної поведінки, часто пов'язаної з поширенням легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, формування в апараті держави квазіструктур, спрямованих на забезпечення внутрішньої безпеки суб'єктів політичних кримінальних практик.

5. Кримінальна політична віктимологія є окремим відгалуженням від загальної віктимології, що має зайняти своє місце у структурі політико-кримінологічної теорії. Ключовим її телеологічним ядром є актуальність загрози щодо окремих соціальних груп та й народів в цілому стати жертвами політичних злочинів. Рекомендації, які потенційно можуть бути сформовані в межах зазначеного напрямку віктимології головним чином повинні спрямовуватись на формування розвинених форм громадського контролю за органами державної влади, реальне розгортання демократичних інституцій, наукове кримінологічне забезпечення державотворчих процесів, зокрема, законотворчості, в тому числі й через запровадження криміно-

логічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів.

Разом з тим віктимогенність політичних режимів, як засвідчує історія, може поширюватись не лише на власне населення певної держави, а й охоплювати інші держави, цілі регіони, континенти. У зв'язку з цим, віктимологічні рекомендації мають виходити на рівень міжнародної безпеки. Події останніх років наочно демонструють недостатню ефективність багатьох з традиційних структур, покликаних забезпечувати міжнародний правопорядок. Вони виявляються неготовими реагувати на новітні виклики кримінальних геополітичних, регіональних загроз. Існує гостра необхідність у перегляді засадничих положень їх функціонування, чільне місце в яких має зайняти доробок політико-віктимологічних досліджень.

6. Протидія політичній злочинності – є фокусом всього конгломерату складових предмету політико-кримінологічної теорії. Саме існування феномену політичної злочинності змушує адаптувати й загальну систему протидії під її особливості.

7. Фонові для політичної злочинності явища. Враховуючи можливі варіації інституціональних взаємодій політики та кримінальних практик, до фонових по відношенню до політичної злочинності явищ, на нашу думку, можливо віднести наступні: а) тіньовий лобізм у вищих й центральних органах державної влади; б) масова політико зумовлена пропаганда серед населення; в) монополізація фреймінгу новин; г) активізація впливу приватного капіталу на діяльність органів державної влади через участь у процесі їх комплектування; г) тенденції правообмежувальної законодавчої практики тощо.

8. Політичні фактори злочинності та протидія їх відтворенню. Це група криміногенних факторів, інституційним джерелом відтворення яких є політика як сфера владарювання й боротьби за владу. Виникаючі в ній діалектичні протиріччя між формою і змістом з об'єктивною необхідністю детермінують численні дисфункції у роботі державного апарату, а через нього – й практично всіх соціальних інститутів. Саме політика через реалізацію таких своїх іманентних

функцій як формування політичного курсу держави, артикуляція, агрегування та легітимізація політичної волі різних соціальних акторів, політична комунікація, пошук суспільного компромісу, задає загальний тон розвитку всієї соціальної структури. Тому й вади у політичних відносинах цілком закономірно проєктуються на різноманітні площини соціодинаміки, наскрізь пронизуючи їх структури (світоглядні, організаційні, ресурсні, діяльнісні тощо), інтенсифікуючи компенсаторні механізми інституціональної адаптації, зокрема й ті, що втілені у девіантних, у тому числі й кримінальних формах соціальних практик.

9. Кримінологічна характеристика та запобігання окремим різновидам політичних злочинів. Цей структурний підрозділ політико-кримінологічної теорії протидії злочинності забезпечує її структурно-гносеологічні зв'язки з проблематикою, традиційно властивою особливій частини кримінології. Відтак формується аналогічна за будовою із загальною кримінологічною теорією система знань, що забезпечує понятійно-категоріальну повноту й логічну послідовність акумулювання, розміщення та практичного використання розробок політико-кримінологічного спрямування.

III. Протидія злочинності засобами політичного управління є блоком предмету політико-кримінологічної теорії, який сконцентрований на дослідженні кримінально-превентивних можливостей політичного управління та вміщує наступні складові.

1. Кримінологічна політика. Започатковані у 2014 році зміни у засадах державного будівництва в Україні, а також проблеми геополітичного, регіонального формату, екстрапольовані на складові систем захисту державного суверенітету, територіальної цілісності й втілені, серед іншого, у театрі бойових дій на Південному Сході нашої країни, небувалому сплеску злочинності у сфері громадської безпеки, проти основ національної безпеки тощо, диктують необхідність у науковій ревізії існуючої досі кримінологічної політики. Переконані, що остання має виходити із впровадження в політичній системі ідеології-руху та практики антикриміналізму, яким слід підпорядкува-

АНОТАЦІЯ

Досліджено цілі та підстави формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Обґрунтовується фрагментарність сучасної кримінологічної теорії і практики та наявність потреби у виробленні інтегративної міждисциплінарної системи знань. Визначені основні гносеологічні та праксеологічні підстави такої інтеграції. Аргументована доцільність тричленної структури політико-кримінологічної теорії протидії злочинності та надана характеристика окремих її складових.

SUMMARY

Aims and grounds of political-criminology criminality counteraction theory forming are investigational. The fragmentariness of modern criminology theory and practice, and also presence of requirement is grounded in making of the integrative interdisciplinary system of knowledge. The basic gnosiological and praxeological grounds of such integration are certain. Expediency of trinomial structure of theory is argued by political-criminology criminality counteraction theory and description of it's separate constituents is presented.

ти на первинному етапі реанімації параметрів життєдіяльності держави, функціональної спроможності її апарату практично всі аспекти соціального розвитку: і у формі громадського контролю над діяльністю органів державної влади, і у формі зміни парадигми їх комплектування, і у формі трансформацій стратегій державного будівництва в цілому (починаючи від освітніх й до економічних програм) з обов'язковим переглядом доктрин безпеки країни за напрямками й відповідними інституційними перетвореннями.

2. Стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність в Україні визначені нами окремою складовою предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності на підставі наявності актуальної та перспективної потреби у концептуалізації кримінальної політики й ідеології антикриміналізму в політичній практиці саме на стратегічній основі. Вироблення стратегій політико-кримінологічного впливу на злочинність у межах розроблюваної теорії має перед собою задачу упорядкування, структурування кримінально-превентивної діяльності засобами політичного управління, підпорядкування її визначеним ідеологічним засадам, загальнотеологічному вектору та типовим політичним, економічним, безпековим ситуаціям макрорівня.

3. Політичні актори як суб'єкти протидії злочинності зведені в політико-кримінологічній теорії протидії злочинності до умовно самостійного гносеологічного сегменту, що може бути пояснене необхідністю первинного теоретичного осмислення місця й ролі суб'єктів політичної системи в кримінально-превентивній практиці. Політичні партії,

блоки, рухи, громадські організації, фінансові корпорації, групи тиску та інші активні учасники політичного процесу ще не були предметом належної уваги в кримінологічній науці, що змушує інтегрувати майбутні знання про їх кримінологічні функції саме до політико-кримінологічної теорії.

4. Кримінально-превентивні політико-управлінські заходи й засоби є останнім структурним компонентом розроблюваної теорії, у межах якого фокусується змістовна характеристика діяльності політичних акторів у ролі суб'єктів протидії злочинності.

Таким чином, підсумовуючи зазначимо, що головним призначенням політико-кримінологічної теорії протидії злочинності має стати дефрагментація, інтеграція наукового знання, усунення в них прогалів та формування нової їх системної, цілісної якості з подальшою адаптацією кримінально-превентивної практики. Викладені ж положення щодо структури предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності мають модельний характер та, безумовно, передбачається подальше коригування окремих її елементів по мірі розвитку політико-кримінологічних досліджень та соціальної дійсності в цілому.

Література

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – 407 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. В 3-х т. – Т. 1. – Наука логики / Г. В. Ф. Гегель / Отв. ред. Е. П. Ситковский. – М. : Мысль, 1974. – 452 с.